

TÉRSÉGI IDENTITÁSOK: ÉRTELMEZÉSI SZEMPONTOK, ELEMZÉSI LEHETŐSÉGEK

Biró A. Zoltán – Bálint Blanka

A „kisebbségi magyar identitások” kérdésköre folyamatosan jelen van az 1989 utáni romániai magyar közéleti, hétköznapi és szakmai diskurzusban egyaránt. Természetesen ez a jelenlét eléggé sokféle még a szakmai megközelítések szűkebb körén belül is. Ha nagyon leegyszerűsítjük a kisebbségi identitással kapcsolatos szakmai diskurzusok típusait, akkor háromféle megközelítést és szakmai beszédmódot lehet elkülöníteni.

Az első típusba sorolható szakmai megközelítések a kisebbségi magyarság *egészéhez* kapcsolják a különböző identitásértelmezéseket. Ezen a ponton fölvethető egy nagyon érdekes kérdés. Nevezetesen az, hogy az egyes szakmai értelmezések, kutatások milyen mértékben termelői ennek az egységes kisebbségi identitásnak és milyen mértékben csupán leírások. Ez az elkülönítés fontos kérdés lehet, hiszen a romániai magyar kisebbségi identitás „építése” 1989 után igen nagy lendületet vett, és a szakmai vizsgálatok is kivették részüket ebből az építómunkából. Ez a kérdés nem tartozik szorosan a jelen tanulmány témájához, csupán jelezni kívántuk azt, hogy egyszer majd a kutatóknak erre a kérdésre is választ kell adniuk.

A kisebbségi identitással kapcsolatos szakmai diskurzusok második fontos típusát a *lokális identitással* kapcsolatos kutatások és elemzések képezik. Az ilyen kutatások és elemzések száma igen jelentős. Csak azért tudunk kevésszörrel, mert döntő többségük nem a „lokális identitás” megjelöléssel szerveződött. Ilyenek többek között a lokális monográfiák is. Kivételt képez az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet által kezdeményezett program, amely a lokális világok kérdéskörét adekvát szakmai fogalmak szerint közelítette meg.

Harmadikként azokat a diskurzusokat említhetjük, amelyek a kisebbségen belül a *térségi-regionális identitásnak* megfelelően mutatnak be társadalmi jelenségeket. A kisebbségi jellegű térségi diskurzusok egyik csoportja az ország nagyobb földrajzi/történelmi „választóvonalai” mentén beszél a kisebbségi identitás valamely jellegzetes formájáról (pl. mezőségi magyarság, tömbmagyar régió, partiumi magyarság, bánási magyarság stb.). A diskurzusok másik csoportja pedig a jóval kisebb méretű tájegységhez kapcsolódik (pl. Kalotaszeg, Sóvidék, Udvarhelyszék, Gyergyó, Nyárádmente stb.).

E rövid tanulmányban a térségi identitások kapcsán szeretnénk néhány olyan megfigyelést bemutatni, amelyek – meggyőződésünk szerint – megérdemlik az alaposabb kutatói vizsgálódást. Ezen a ponton ismét egy különbség-

re kell felhívni a figyelmet. A térségi identitásokhoz két egymástól lényegesen eltérő diskurzustípus kapcsolódik.

Az egyik megközelítés abból indul ki, hogy ezek a kisebb-nagyobb tájegységek „eleve” adott földrajzi, történelmi, kulturális stb. egységek. A régióhoz kapcsolt szakmai diskurzusnak pedig az a célja, hogy kimutassa ennek a térségi identitásnak a létét, történelmi múltját, jellegzetes megnyilvánulási formáit, esetleg társadalomszervező erejét. Ez a típusú szakmai szöveg keresi, megtalálja és fölmutatja a térségi identitás jellegzetes elemeit. Az ilyen típusú szakmai megközelítések többnyire helyzetleírások, tényfeltárások. S mint ilyeneknek, elsősorban az a szerepük, hogy a szakmai szöveg eszközeivel és társadalmi funkcióival építsék és megerősítsék az adott térség identitására irányuló diskurzív gyakorlatot.

Van a szakmai diskurzusnak egy másik típusa is, amely eleve másként közelít ezeknek a kisebb-nagyobb tájegységeknek a leírásához és értelmezéséhez. Ez a megközelítés azokat a társadalmi folyamatokat igyekszik fölárni, értelmezni, amelyek révén a térségi identitás szerveződik. Nem kimutatja az eleve létező identitáselemeket, hanem megpróbálja megragadni azok létrejöttének folyamatait.

Vitát lehetne persze nyitni arról, hogy melyik a fontosabb szakmai feladat: a létező identitások feltárása és fölmutatása vagy az éppen zajló keletkezési folyamatok kutatása, megismerése? Ahol a nemzetpolitika, a nemzeti identitás létezésének vagy erejének igazolása fontos közéleti feladat, ott a tudomány is „behódol” ennek a társadalmi elvárásnak, és a maga eszközeivel a létező (vagy korábban létezett) identitások azonosításában, megmutatásában működik közre. Magyar vonatkozásban – s így a kisebbségi magyarok vonatkozásában is – igen erős ez a tendencia.

Másfelől viszont nem csekély azon kísérletek száma sem, amelyek a kisebb vagy nagyobb léptékű identitások formálódásának elemzésével kívánnak hozzájárulni a mai társadalmi folyamatok megértéséhez. Úgy véljük, hogy a térségi identitások vizsgálata olyan terület, amely különösen sokat árulhat el a mai zajló társadalmi folyamatokból. A következőkben ezt próbáljuk indokolni.

Romániában ma nincsen olyan hivatalos területfejlesztési vagy más jellegű országos politika, amely a kis tájegységek szerinti szerveződést támogatná. Ennek okai részben politikai jellegűek, részben pedig annak következményei, hogy a mindenkori adminisztratív-hatalmi elit nem szívesen mond le a tervezés, irányítás, ellenőrzés centralizált rendszeréről. Bár az 1989 utáni másfél évtizedben egész sor kísérlet történt decentralizált intézményi szerkezetek kialakítására, a döntési és ellenőrzési struktúrák térbeli leosztására, a gyakorlatban csak nagyon kevés eredmény született. Még a megyei önkormányzatok jogköre sem bővült lényegesen az elmúlt 15 év folyamán. Új területi intézményrendszert csak egyfélét hoztak létre, a kilencvenes évek közepén a 4–6 megyét összefogó fejlesztési régiókat, de azoknak a mai napig sincsenek tényleges tervezési, döntéshozzási jogköreik, s forráselosztó szerepük is többnyire csak az adminisztratív kivitelezésre szorítkozik. A megyénél kisebb léptékű területi egységek létrehozására, illetve az ilyen jellegű, alulról induló szervező-

dések támogatására nem volt és ma sincs központi támogatási szándék. A néhány megyében elinduló kistérségi szerveződési folyamatot a kormányzat jobb esetben nem létezőnek tekintette, és nem törődött vele (erre példa a Hargita megyei kistérségi társulások létrejötte);¹ rosszabb esetben a kormányzat a megyei prefektus révén igyekezett megakadályozni a társulások jogi bejegyzését (jellegzetes példa a Kovászna megyei kistérségi szerveződési folyamat, amelynek kibontakozását a megyei prefektus több mint négy éven át megakadályozta). A kormányzat nem foglalkozott érdemben a megyénél kisebb, községnél nagyobb területi szervezések létrejöttével, az 1968-ban létrehozott adminisztratív egységek további aprózódását viszont támogatta. Ennek eredményeként az egy községhez tartozó települések sorban különválnak, önálló községet alkotnak olyan esetben is, amikor bizonyosra vehető, hogy az alacsony lélekszám és az igen csekély helyi erőforráskészlet korlátot szab az új község fejlődésének. Mindezen folyamatok ismeretében azt lehet mondani, hogy a kormányzat és a hivatalos területfejlesztés intézményrendszere a megyerendszer fenntartása mellett és a decentralizáció szükségességének időnkénti hangoztatásával – a maga szempontjából – sikeresen juttatta érvényre a centralizált szemlélet és gyakorlat, valamint az ezt megtestesítő intézményrendszer fenntartását. A megyék jogköre nem bővült, új területi struktúrák nem alakultak ki, s a kialakulók megmaradtak az öfenntartó nonprofit szervezések szintjén. Ezt a folyamatot joggal nevezhetjük a területi szerveződés és területi fejlesztési folyamatok tudatos „parkoltatásának”. S történt mindez 15 éven át olyan helyzetben, amikor a történelmi-földrajzi paraméterek szerinti, kisebb-nagyobb területi identitások újból megerősödtek, vagy kistérségi társulások formájában (jogi vagy nem jogi keretek között) egész sor, területi alapon szerveződő egyesület vagy konzorcium alakult ki. Ezek a kezdeményezések a térségi adminisztratív elit, illetve a térségi fejlesztésben érdekelt helyi szervezetek részvételével indultak el, s esetenként nagyon különböző pályákat futottak be. Elemzésük nem tartozik szorosan tárgyalt témánkhoz, csupán azért teszünk róluk említést, hogy jelezzük azt a meglehetősen széles körű, sokszereplős társadalmi folyamatot, amely a térségi fejlesztési feladatokban, az ezekhez a feladatokhoz kapcsolódó intézmények kialakításában – a kormányzat kiváró, halogató politikája ellenében is – megpróbált előbbre lépni. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni azt, hogy ezek a térségi, kistérségi szinteken jelentkező szerveződési folyamatok a helyi, térségi vezető elit közreműködésével, kezdeményezésére indultak be, tehát térségi, kistérségi legitimitásukhoz nem fért kétség. Témánk szempontjából ez azért fontos elem, mert ez a helyi, térségi legitimitás lehetővé tette, támogatta azt is, hogy ezekre az adminisztratív folyamatokra ráépüljenek lokális vagy regionális identitást építő, erősítő kezdeményezések. Amint az alábbiakban látni fogjuk, ezek az identitást építő kezdeményezések sokszor nem már létező térségi, kistérségi határokhöz kapcsolódnak, más esetekben pedig épp arra törekednek, hogy egy vélt vagy valós határt pontosan betöltsenek. A helyi, regionális elit területi

¹ Biró A. 2004.

szerveződési elképzelései, az ezek nyomán kialakult kooperációs vagy kistérségi struktúrák jó néhány esetben nem esnek egybe a térségi identitásépítési, identitáserősítési folyamatokkal. Ennek ellenére a két szint közötti kapcsolat és hatás véleményünk szerint nagyon erős. A helyi, regionális elit térségformáló kezdeményezései azt üzenik minden társadalmi szereplőnek, hogy „szabad”, „lehet”, „kell” térségi, kistérségi identitások építésén munkálkodni. Ennek az üzenetnek az ösztönző, bátorító szerepét nem szabad elhanyagolni. Különösen akkor nem, ha arra gondolunk, hogy kisebbségi környezetben a térségi reflexek arról szólnak, hogy minden identitásépítési gesztussal vigyázni kell, mert „baj lehet belőle”. A helyi, regionális elit térségi, kistérségi szerepvállalása bátorítást, ösztönzést és bizonyos védettségerzést ad a legkülönbözőbb léptékű identitásépítési kezdeményezésnek. Ezt ugyan a társadalmi szereplők nagyobb része nem ismeri be vagy nem tudatosítja magában, de az egyes identitásépítési folyamatok részleteit elemezve könnyű felfedezni azokat a referenciapontokat és hivatalsági formákat, amelyek egy-egy kezdeményezést a helyi, térségi hivatalossággal valamilyen módon összekötnek. Összességében azt lehet mondani, hogy a térségi, kistérségi identitásépítési folyamatoknak a tömbmagyar régióban afféle hallgatólagos térségi legitimitásuk van, és ez a legitimitás igen nagy mértékben a helyi, térségi adminisztratív elit magatartásából, a térségi szerveződés országos „halogatását” mintegy ellenpontoszó működéséből vezethető le. Az természetesen nem állítható, hogy a különböző léptékű, változó sikerű helyi, térségi identitásépítésekben a helyi, térségi adminisztratív elitnek konkrét szervező, szabályozó vagy ellenőrző szerepe lenne. Esetenként kimutathatók ilyen szerepek, de ez általánosságban elhanyagolható. A tényleges szerep csak abban merül ki, hogy az elit működése a sokféle kezdeményezés számára támogató háttérrel, nyílt vagy rejtett vonatkoztatási keretet, valamiféle legitimációs bázist kínál.

A továbbiakban néhány olyan folyamatot mutatunk be, amelyek a területi szerveződést – kisebb vagy nagyobb léptékben – az identitástermelés révén végzik. Ezek közül nagyon sok lokális léptékű folyamat, de sok olyan folyamatot is megfigyelhetünk, amelyek egyre hangsúlyozottabban tájegység méretűek, s amelyek egy-egy jól meghatározható dimenzióban „építik” a tájegységet mint térséget. Nézzünk néhány példát:

A kábeltévék, térségi jellegű rádióműsorok, regionális terjesztésű újságok által lefedett területeken fokozatosan kezd megszerveződni a regionális társadalmi nyilvánosság egy-egy dimenziója. Különösen igaz ez a rádióműsorokra, amelyek az interaktív műsorok révén egy-egy tájegységen belül háttérbe szorítják a lokalitást, helyette regionális léptékű virtuális közösséget jelenítenek meg. Nem az a lényeg, hogy egy hallgató melyik faluból telefonál, hanem az, hogy a szereplése révén a térségi rádió törzsközönségének a tagja. Ahol a városokban készült tévéműsorokat a környező települések kábelrendszerei is átveszik, parlamenti választások idején a regionális tudat hangoztatása nagy teret és szerepet kap. A regionális identitás legerőteljesebb megjelenítői azonban azok az újságok, amelyek napi rendszerességgel jutnak el egy-egy város és vonzáskörzete lakosságához. Ezekben az anyagokban már a lokalitás

helyett a térségi megnevezés a domináns, sok esetben az adó vagy az újság neve is a térségi identitással van kapcsolatban.

A kulturális-művelődési élet terén megjelennek a térségi vonzáskörű kulturális ünnepek, események, koncertek stb. Bár ezek többnyire a tájegység központját képező városba összpontosulnak, mozgósító jellegük és szimbolikus értékük egyértelműen a tájegység egészére vonatkozik. Az ilyen kezdeményezéseknek mintegy természetes keretet ad az a tény, hogy az esemény közönsége már nem a városból, hanem a térség lakosaiból (elsősorban fiataljaiból) szerveződik.

Az infrastruktúra (utak, víz- és gázhálózat, szennyvíz- és hulladékkezelés stb.) fejlesztése, illetve a szociális szolgáltatások terén megjelentek a regionális léptékű, többszereplős projektek, ezek nyomában pedig a konzorciumok. Ezek a kifejezetten érdekalapú együttműködések a saját döntésen alapuló térségi együttműködési formák egész sorát hívják életre. Nem csupán arról van szó, hogy a szereplők adott csoportja regionális érdek alapján fejleszt, hanem arról is, hogy ebben a léptékben egyeztet, konfrontálódik, lobbizik vagy tervez. Ilyenformán egy adott fejlesztési konzorcium egész sor másodlagos, tájegységszintű magatartást hív életre. Ilyesmire – ezekben a térségekben – nagyon régen nem volt példa. Ezekhez a kezdeményezésekhez és kísérletekhez kapcsolódik a kistérségi fejlesztési programok elkészítése is, amely a maga során szintén olyan keretekbe tömöríti a térségi meghatározó szereplőket, amelyekben a lokalitás mellett a térségi összetevők is hangsúlyos szerepet kapnak.

Bár egyelőre csak kísérletképpen, de megjelenik a tájegységszintű marketing gyakorlata is. Rendezvények, vásárok, weblapok, kiadványok, szórólapok jelentik a kísérletezés legfontosabb területeit. Az ilyesmire vállalkozók közül egyre többen úgy érzik, hogy valamit/magukat „eladni” csupán lokális vagy nemzeti érvekkel, hivatkozásokkal, referenciákkal nem lehet. Ezek mellett, bizonyos esetekben ezek helyett, a térségi emblémák használata kerül előtérbe. Jellemző, hogy a családi panziók hirdetései is egyre gyakrabban az adott tájegységre vagy annak karakterisztikus jegyeire hivatkoznak.

Nem jelentéktelen a politikai tevékenység szerepe sem a tájegységek identitásának alakításában. A parlamenti és az önkormányzati választások mellett az előválasztások gyakorlata, valamint a romániai magyar politikai intézményrendszer tájegységek szerinti szerveződése és működése is olyan tényező, amely közreműködik a térségi identitások kialakításában. Ehhez kapcsolható még azok a térségi léptékben kialakuló újabb politikai hálózatok, amelyek a politika iránt érdeklődő fiatalokat fogják egységes térségi keretbe.

Nem utolsósorban kell említenünk, hogy a gazdasági élet szerveződése is tartalmaz nem kevés regionális összetevőt. Egy-egy tájegységen belül a város-falu reláció fokozatosan olyan ideiglenes hálózatokkal töltődik fel, amelyek regionális léptékűek (például bedolgozói hálózat, beszállítói hálózat). De ezek mellett megemlíthetők a nem kifejezetten gazdasági jellegű, hosszabb-rövidebb ideig működő szerveződések is. Ilyenek az iskolarendszerű vagy felnőttképzési program hálózatai (különösen a magánegyetemek térségbe kihelyezett ta-

gozataihoz vagy a nyelvoktatáshoz kapcsolódó hálózatok), a szociális ellátó-rendszerek hálózatai, a szaktanácsadással foglalkozó intézmények kliensi rendszere, térségi pályázati rendszerek klientúrája, az egy ágazaton belüli szakmai érdekesoportok stb. Mindezek a hálózatok a tényleges tevékenységük révén „építik” a térséget, ugyanakkor a feladatmegoldáshoz kapcsolódó kapcsolatrendszer és kommunikációs technika révén is tevékeny részesei a térségi identitás kialakításának.

Mindezek a jelenségek jól ismertek más országokban, más térségekben, ahol működő piacgazdaság van, és a társadalom működését nem a centralizáció jellemzi. Erdélyben, a magyar kisebbség által lakott térségekben ezek a tájegységek szerinti szerveződések, az adott tájegységekhez kapcsolódó térségi identitások új, pragmatikus formái napjainkban alakulnak ki. Ezek nyilván nem mindig vannak átfedésben a történészek vagy az adott vidék értelmisége által definiált térségi határokkal. E jelenség vizsgálata külön kutatás témáját képezheti. Úgy tűnik, hogy a romániai magyarok által lakott vidékeken a társadalmi esélyért folytatott harc „territorializálódása” most kezdődik. Míg korábban a „nemzeti”, a „nemzetiségi”, illetve a „lokális” lépték tűnt nagyon fontosnak, ma a köztes (mezo) szint jelenti az egyik fontos szerveződési területet. Mégpedig úgy, hogy a lépték (a formálódó régió mérete) egyre kisebb. Legalábbis jóval kisebb, mint ahogyan az az Európai Unió regionális politikájában és támogatási gyakorlatában megjelenik. Úgy tűnik, hogy a jelzett térségekben most zajlik az érdekviszonyok regionális dimenziók szerinti újrendeződése, most és a következő időszakokban alakul ki a térbeli rendszerek hatalommegosztási gyakorlata. Ha ez így van, akkor nincs kizárva, hogy a következő időszakban a kisebbségi magyarság térbeli szerveződésének egyik nagyon fontos kerete a tájegységek szerinti szerveződés lesz. Ma már vannak közéleti-politikai kísérletek a tájegység határainak definiálására vonatkozóan. Jellegzetes példa a székelyföldi térség diszkurzív újradefiniálási kísérlete. Ezek a kísérletek azonban egyelőre inkább politikai jellegűek, s a fentebb felsorolt, alulról szerveződő és pragmatikus társadalmi folyamatokat nem nagyon veszik figyelembe.

A tanulmányban jelzett problémakör a társadalomkutatás számára egész sor érdekes kérdést vet fel. Csak mutatóban jelzünk néhányat.

Érdemes-e ezt a folyamatot kiemelt kutatási területként kezelni? Térségfejlesztési szempontból a megyénél kisebb, a helyi közösségnél nagyobb területi szerveződések nyilvánvalóan figyelmet érdemelnek, hiszen ezek ilyen méretekben vélhetően ki fognak alakítani fejlesztési, szolgáltatási konzorciumokat. Témánk szempontjából azonban csak azok a szerveződések érdekesek, amelyekhez térségi identitások újrafelfedezése vagy építése is kapcsolódik. Ezek nem feltétlenül esnek egybe a pragmatikus konzorciumokkal, bár kétségtelen, hogy a területi identitással is támogatott területi érdek esetenként könnyebben megfogalmazható és érvényesíthető. Másfelől viszont nem kevés szakértő van, aki a közösségi identitások kisebb-nagyobb térhez kötött változatait – a globalizációs trendek szemszögéből – anakronisztikus jelenségnek, tartalmat-

lan szimbolikus társadalmi játéknak tartja. Tény viszont, hogy az általunk vizsgált térségben a területi alapú identitások építéséhez kapcsolódó ötleteknek van társadalmi támogatottságuk, s esetenként jól kimutatható a konkrét szervezési lépések társadalmi támogatása is. Amennyiben figyelembe vesszük ezeket a napról napra tapasztalható társadalmi támogatásokat, s komolyan vesszük a kulturális tőke nagyobb szerepvállalására irányuló jóslatokat, akkor a térségi identitásokkal való szakmai törődést alighanem érdemes fölvenni a társadalomkutatási feladatok listájára.

Melyek a leghasznosabb elemzési technikák a jelenlegi régiószerveződés pragmatikus szintjeinek leírásához? El lehet-e kerülni azt, hogy a regionális folyamatok, a regionális identitás kutatása során a kutatói munka többnyire csak történelmi, kulturális hagyományokat, rosszabb esetben értelmiségi elvárásokat igazoljon vissza? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához vélhetően csak annyi szükséges, hogy az identitáskimutatás jól bevált receptjeit, a jelkép- és eseményleltárakat, az ünnepi kelléktárak értéként való címkézését fölváltsuk/kiegészítsük a kultúrakutatás gyakorlatiasabb és hétköznapiabb leírásai és elemzési eljárásaival. Amint a fentebb bemutatott identitásszerveződési példákból is láhattuk, a területi alapú identitások formálódása nem csupán magyarságszimbólumok ernyője alatt, himnikus szövegek közepette zajlik, hanem sokkal pragmatikusabb módon is. Ezeknek a szerveződési folyamatoknak a rendszeres elemzése a társadalmi folyamatok olyan szeletéről adna hírt számunkra, amely ma még kevés figyelmet kap, de következményeiben meghatározó jellegű lehet.

Felhasznált irodalom

Biró et al. 2004. *Vidékfejlesztés Harghita megyében*. Csíkszereda, Regionális Képzési Központ/Alutus Kiadó.

SUMMARY

Regional identities: aspects of interpretation, possibilities of analysis

The study analyses the organisation of regional identity in East-Transylvania, Romania. There is no official support policy towards microregional organisations in Romania. In spite of the lack of such policy, we have found that there are many social actors from different social layers working towards regional organisation. Attempts to form a microregional identity along these organisations form part of these intentions. The present study analyses these local, regional processes and, at the same time, draws attention to this social phenomenon as an object of study.